

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ

TEZA DE DOCTORAT

CLERUL MILITAR ROMÂN DIN AUSTRO-UNGARIA ÎN MARELE RĂZBOI

-Rezumat-

Conducător de doctorat:

Conf. univ. dr. Sima Ana Victoria

Student doctorand:

Zaharia Ionela

Cluj Napoca

2016

1

CUPRINS

Introducere

Capitolul 1. Asistența religioasă în Armata Austro Ungară până în 1914

- 1.1. Primii preoți militari
- 1.2. Instituția clerului militar în imperiul Habsburgilor
- 1.3. Capelanii castrenși români din Armata Imperiului Austriac
 - 1.3.1. Între Revoluția Pașoptistă și Pactul Dualist
- 1.4. Statul Dualist - Reorganizarea armatei și serviciului religios
 - 1.4.1. Constituirea statului dualist și reorganizarea armatei
 - 1.4.2. Reorganizarea Serviciului Religios al Armatei
 - 1.4.3. Situația trupelor din Transilvania, Banat și Bucovina
- 1.5. Perioada îndelungatei păci
 - 1.5.1. Instrucțiunile pentru clerul militar
- 1.6. Identitate, autoritate și ascultare
 - 1.6.1. Sistemul educațional
 - 1.6.2. Consolidare identității imperiale în armată
- 1.7. Serviciul Religios pentru Armata Română
- 1.8. Situația clerului militar ortodox din Bucovina în perioada premergătoare Marelui Război
- 1.9. Preoții militari români de la k.k. Landwehr și k.u. Honvédség

Capitolul 2. Începutul Marelui Război

- 2.1. Primele schimbări în viața românilor și a preoților militari din Austro-Ungaria
 - 2.1.1. Începutul războiului în Bucovina
 - 2.1.2. Mobilizarea în Transilvania și Banat
 - 2.1.3. Atitudinea ierarhilor față de război: august 1914 - august 1916
 - 2.1.4. Din biserică în linia întâi
- 2.2. Noi circumstanțe, noi îndatoriri, noi probleme
 - 2.2.1. Preoții în tranșee
 - 2.2.2. Pe frontul rusesc și din sud-est până în august 1916
 - 2.2.3. Activitatea preoților în hinterland
 - 2.2.4. Lagărele de prizonieri

Capitolul 3. Pentru Dumnezeu, împărat și/sau patrie!?

- 3.1. Pe frontul italian: mai 1915 - august 1916
- 3.2. Războiul împotriva României
 - 3.2.1. Pe frontul rusesc august 1916 - 1917
 - 3.2.2. Războiul pe frontul din sud-vest (iunie 1917-iunie 1918)
 - 3.2.3. Lagărele de prizonieri 1916-1918
- 3.3. Divide et impera
 - 3.3.1. Cenzura informației după izbucnirea războiului
 - 3.3.2. Organizarea propagandei împotriva inamicului și a cursurilor patriotice
 - 3.3.3. Propaganda în lagărele pentru soldații repatriați din Rusia și din spitale
 - 3.3.3.1. Propaganda în lagărele pentru repatriați

- 3.3.4. Pastorația în restul hinterlandului
- 3.3.5. Propaganda împotriva inamicului pe linia frontului italian și francez
 - 3.3.5.1. Frontul italian
 - 3.3.5.2. Frontul francez
- 3.3.6. Noiembrie 1918
- 3.4. Destinele unor preoți militari după Marele Război
- 3.5. Asistența religioasă din Armata Română în timpul Marelui Război

Capitolul 4. Experiențele religioase ale românilor în timpul Marelui Război

Continuitate și transformare

- 4.1. Entuziasm și dileme la început de război
- 4.2. Asistența religioasă sub efectul Marelui Război
 - 4.2.1. Importanța Sfintei Liturghii, a sărbătorilor și riturilor creștine
 - 4.2.2. Slujba înmormântării
 - 4.2.3. Ecumenismul
- 4.3. Asistența pastorală
 - 4.3.1. Credițe populare
 - 4.3.2. Nevoia de lectură

Concluzii

Anexe

Bibliografie

REZUMAT

Cuvinte cheie: clerul militar român, Austro-Ungaria, Primul Război Mondial, frontul intern, frontul rusesc, frontul italian, propagandă

Pe teritoriul Austro-Ungariei, asistența religioasă și pastorală acordată soldaților s-a bucurat de o atenție deosebită încă din timpuri străvechi. Până la finele secolului al XVIII-lea, în Serviciul Religios al Armatei Imperiului Austriac dominanți au fost preoții militari catolici, datorită faptului că în cadrul armatei se găseau preponderent catolici, dar și pentru că imperiul era un tradițional fief al catolicismului. Perioada de domnie a lui Joseph al II-lea a însemnat, în spiritul iluminismului, epoca în care a început să se acorde mai mare atenție și celorlalte națiuni și confesiuni. Din această perioadă apar și primele dovezi ale existenței preoților militari români. Preoții militari români urmau să fie instituți la regimentele de graniță pe perioada războaielor. Pe timp de pace, soldații regimentelor intrau în continuare sub jurisdicția preoților locali.

Până în primul deceniu ale secolului al XIX-lea, preoții români militari au fost *rara avis* în cadrul armatei austriece, însă începând cu deceniul al treilea au apărut schimbări semnificative în ceea ce privește acordarea asistenței religioase ortodocșilor și greco-catolicilor din armată. Conform unor decrete imperiale, devenea obligatoriu pentru soldați să participe cel puțin o dată pe lună la Sfânta Liturghie, iar dacă într-un regiment 1000 de soldați aveau aceeași confesiune, aceștia urmau să primească la regiment un preot militar care să țină slujbe pentru ei în ritul confesiunii lor. În aceste circumstanțe, preoții români au început să devină o prezență constantă în cadrul armatei, atât pe timp de pace, cât și pe timp de război. Marea majoritate a soldaților și a preoților proveneau din zonele unde au fost instituite regimentele de graniță și unde se crease deja o tradiție în a servi pentru împărat.

În pofida unei perioade tulburi, pe plan intern și extern, începând cu 1848 și terminând cu 1866, preoții militari români și-au făcut datoria, pretutindeni unde au fost trimiși soldații pe care îi aveau de păstorit. În cronicile regimentelor apar numeroase însemnări în legătură cu atitudinile pline de curaj ale preoților, care au fost răsplătite cu decorații din parte împăratului. Dovezile de devotament, curaj și loialitatea au avut un scop foarte bine definit: demonstrarea calităților națiunii române, pe care puterea de la Viena se putea bizui, în schimbul aprecierii și recunoașterii politice și profesionale.

După 1866, în imperiu a urmat perioada îndelungatei păci, un interval de timp în care clerul militar a continuat să promoveze loialitatea față de împăratul din Casa de Habsburg și Dubla Monarhie. În acest sens, au fost diseminate în predici și constructele mitologice

aprobate de Viena, care insistau asupra legăturilor cordiale dintre naționalitățile conlocuitoare și împărat, avantajele de a fi supuși ai monarhului de la Viena și spiritul de jertfă dovedit de înaintași pentru binele tronului și patriei. Astfel de idei au fost promovate nu doar de clerul militar român, ci de majoritatea preoților naționalităților, în scop politic.

Un rol important în promovarea loialității imperiale prin cea națională l-au avut sistemul educațional. Efectele îndelungatei păci, dar și ale atașamentului crescut față de Viena, legat de cel național, s-a reflectat în entuziasmul cu care majoritatea soldaților români, fie ei bănățeni, transilvăneni sau bucovineni, au plecat pe front în 1914, ca să răzbune asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand și a soției sale Sofia.

Conflictul militar local, ce a debutat în august 1914, trebuia să fie unul de scurtă durată, pentru a pedepsi Serbia sau cel puțin așa preconizau autoritățile austro-ungare. Sistemul complicat de alianțe politico-militare a atras însă în război, rând pe rând, majoritatea statelor europene și odată cu acestea și un număr impresionant de soldați. Autoritățile care au trimis soldații în război au fost obligate și totodată nevoite să le asigure nu doar cele materiale de trebuință, ci și cele spirituale și morale. Datorită acestui fapt, în special preoții civili cu o educație superioară, cunoscători de limbi străine și buni oratori, ai tuturor confesiunilor, au fost mobilizați pentru a păstori numărul tot mai mare de soldați de pe front, din spitale și lagărele de prizonieri.

Comemorarea centenarului izbucnirii Marelui Război a declanșat, în special în Europa, dar nu numai, o revigorare a cercetărilor dedicate acestui eveniment. Astfel au rezultat numeroase studii și cărți care au abordat diferite aspecte din tot atât de diferite perspective: de la noi considerații în plan politico-militar la considerații în sfera istoriei mentalităților colective, a aspectelor cultural-religioase și a istoriei sentimentelor și emoțiilor. Nici în spațiul cultural românesc subiectul nu a fost ocolit și astfel au apărut tot mai multe lucrări dedicate preponderent istoriei culturale, religioase, mentalităților colective și memoriei Marelui Război.

Lucrarea de față, aflată la granița dintre istoria culturală, militară și a religiozității Marelui Război, se axează asupra unui subiect puțin tratat, atât în istoriografia românească, cât și în cea internațională: clerul militar român din Austro-Ungaria în Marele Război. Dat fiind faptul că nici un eveniment precedent Marelui Război nu a solicitat mobilizarea totală a societății, a omului și o atât de mare nevoie de sprijin spiritual și în lipsa unei lucrări care să studieze sistematic și să analizeze rolul clerului militar român din Dubla Monarhie, lucrarea răspunde în cuprinsul celor patru capitole, completate de anexe bogate și relevante pentru cercetarea de față și cercetări viitoare, unor întrebări esențiale. Ele au avut menirea de a ajuta

la demonstrarea faptului că prin activitățile lor, majoritatea preoților militari români din Austro-Ungaria au reușit, ținând cont de circumstanțele politice și de influența pe care încă o exercitau la nivel moral și spiritual, să ofere milioaneilor de soldați aflați pe diferitele fronturi posibilitatea de a face față spaimelor, deznădejdii, suferinței sau dorului de casă. Cum? Prin asistența religioasă, pastorală și filantropică pe care au acordat-o. Ei au încercat să explice Marele Război în termenii teologiei scolastice, care vedea războiul ca pe o consecință a depărtării omului de Dumnezeu și implicit a păcatelor. În mesajul lor, singura cale care putea duce la pacea mult dorită, rezistență și mântuire, era revenirea la virtuțile creștine: iubirea aproapelui, sacrificiul, rugăciunea, participarea la Sfintele Liturghii, la Taina Spovedaniei și a Sfintei Euharistii. Discursul lor nu s-a limitat doar la aspecte religioase, ceea ce l-a făcut uneori ambivalent și ambiguu, o fuziune între slujirea lui Dumnezeu, sentimente naționale și supranaționale, impuse de loialitățile multiple și simultane: supuși ai lui Dumnezeu, ai împăratului de la Viena, membri ai națiunii române, fii ai unor provincii. Această situație a făcut ca preoții militari să fie responsabili pentru dezvoltarea unei religiozități aparte, în care s-a pus accentul nu doar pe mântuirea sufletului, ci și pe împlinirea datoriei față de națiunea română și conducerea politică, văzută ca fiind rânduită de Dumnezeu, chiar dacă acest lucru presupunea ca ortodocșii să lupte contra ortodocșii și români contra români.

Deoarece studierea impactului războiului asupra religiilor și denominațiilor din Transilvania, Banat și Bucovina ar necesita cercetări laborioase asupra unui volum imens de surse, lucrarea de față își propune să urmărească în primul rând clerul militar român din Dubla Monarhie în timpul Marelui Război, importanța pe care a avut-o asupra religiozității și perspectivei populației asupra războiului. Totodată, analiza examinează și efectele în sens invers, dinspre război asupra vieții și activității clerului.

În ceea ce privește metodele de cercetare abordate, am optat pentru a identifica diferite tipuri de surse, inedite și edite, de dinainte, din timpul și de după izbucnirea Marelui Război, pentru a putea trata cât mai multe aspecte legate de activitatea preoților militari români, pe care le-am sistematizat, analizat și comparat astfel încât să identificăm și să analizăm:

- tradiția care a existat în Austro-Ungaria și în România în privința asistenței religioase și pastorale acordate soldaților români,
- situația și evoluția organizatorică și administrativă a asistenței acordate de preoții militari în Austro-Ungaria și România,
- rolul și ce funcțiile pe care le-au avut preoții militari în interiorul armatei pe timp de pace și pe timp de război,

- rolului pe care l-au jucat preoții militari români din Austro-Ungaria în educația în spirit național și supranațional,
- experiențele de război specifice preoților militari,
- datoria pentru a promova pacea sau războiul just și argumentele utilizate,
- răspunsurile pe care le-au oferit preoții celor afectați de război,
- rolul pe care l-au avut imaginile și conceptul de război sfânt sau cruciadă și elementele de religiozitate populară,
- motivele și asociațiile utilizate în predicile pe timp de pace și pe timp de război,
- acțiunile care au constituit datoria față de Dumnezeu, împărat, patrie, națiune și credincioșii pe care trebuiau să îi ghideze și aline, în funcție de discursul ierarhilor, evoluția războiului și spațiul geografic,
- tipologia preotului militar român din Austro-Ungaria,
- emoțiile și religiozitatea celor peste 800.000 de soldați români austro-ungari și mutațiile produse de război în plan emoțional și religios.

În acest sens, lucrarea s-a bazat în mod special pe sursele inedite de la **Arhivele de Război din Viena (Kriegsarchiv)**, legislație, ordine venite de la diverse comandamente, de la Vicariatul Apostolic al Armatei, date personale, rapoarte pastorale etc. Un rol esențial l-a ocupat interpretarea informațiilor din rapoartele pastorale trimise de preoții militari români, de-a lungul războiului, către vicarul apostolic al armatei și comandanții armatelor, districtelor, spitalelor sau lagărelor de prizonieri pe care le deserveau. Ele au fost indispensabile în reconstituirea relației preoților cu autoritățile cezaro-crăiești, în această perioadă de transformări radicale, precum și a vieții cotidiene și ofertei liturgice, pastorale și filantropice.

Pe lângă arhivele de la Viena, am acordat atenție și **memorialisticii, Colecției de scrisori din Primul Război Mondial de la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj și Fondului Alexandru Vaida Voevod de la Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei**. Ele au fost valorificate în special pentru a observa cum a fost percepută activitatea preoților militari, ce efecte a produs în planul religiozității soldaților și pentru a sublinia varietatea de experiențe religioase. În cazul corespondenței din timpul războiului, ea a constituit una din sursele reconstituirii efectului războiului asupra religiozității soldaților și familiilor rămase acasă. Scrierile lui Alexandru Vaida Voevod au servit la identificarea atașamentului românilor transilvăneni față de Franz Ferdinand. În cuprinsul lor s-au descoperit și alte dovezi care să demonstreze implicarea preoților militari în proiectele privind binele politic al națiunii române din Dubla Monarhie. Ele vin să completeze informații din presa românească a vremii, în care au fost identificate memorandumuri ale clerului militar român, prin care erau solicitate

reforme care să reducă discrepanțele dintre drepturile clerului catolic militar și cele ale clerului ortodox și greco-catolic.

Dat fiind faptul că presa era considerată una dintre principalele surse de informare în timpul conflagrației, în legătură cu activitatea clerului militar, **periodicele** de pe teritoriul Cisleithaniei și Transleithaniei au constituit o altă sursă importantă pe care am avut-o în vedere. În analizarea informațiilor prezentate, am ținut seama de cenzura strictă aplicată de autorități, mai ales după 1916. Cercetarea presei din marile orașe ale monarhiei, precum Viena, Budapesta, Praga, Graz sau Salzburg, a avut drept scop identificarea prezenței preoților români dar și modul în care au fost percepuți în teritoriile majoritar catolice. Presa din Banat și Transilvania, pe care am avut-o în vedere, a fost în principal bisericească deoarece marea majoritate a preoților militari din aceste teritorii au colaborat, în mod perseverent, cu articole, atât în perioada de dinaintea izbucnirii, cât mai ales în timpul războiului.

Pentru că Marele Război nu a însemnat doar luptele de pe front sau hinterlandul, am acordat atenție și sistemului prizonieratului de război, în care au ajuns mii de români. Aici, pe lângă sursele arhivistice, foarte utile au fost monografiile dedicate de istoriografia austriacă acestei realități. Trebuie Din istoriografia românească, de mare importanță au fost memoriile celor care au supraviețuit prizonieratului și rapoartele întocmite după revenirea în România, chiar dacă marea lor majoritate reprezintă perspectiva ofițerilor.

Coroborarea informațiilor din arhivele cercetate până în prezent, cu cele din presă, ego-documente și diverse monografii dedicate religiozității, vieții din spatele frontului, din prizonierat, din spitalele militare etc., a fost necesară, dat fiind faptul că sursele arhivistice pe subiectul lucrării sunt dispersate în mai toate marile orașe din statele successorale ale fostei Duble-Monarhii.

În ceea ce privește structura lucrării, **primul capitol** a fost dedicat perioadei de dinainte de Primul Război Mondial din două rațiuni. În primul rând, până în momentul de față nu există un studiu sau o monografie care să investigheze clerul militar român din Imperiul Austriac. În al doilea rând, pentru a identifica trăsăturile generale ale situației clerului român înainte de august 1914, esențiale pentru a înțelege raportarea lor față de război, patrie, națiune, familie, curaj, eroism, sacrificiu pentru idealuri politice.

Capitolul al doilea începe cu analiza propriu-zisă a activității clerului militar român din Austro-Ungaria în timpul războiului. Pentru a putea scoate în evidență mai bine importanța intrării în război a Italiei, în mai 1915, și a României, în vara lui 1916, a fost tratată aici doar perioada cuprinsă între anii 1914 și 1915, cu mici excepții relevante.

Capitolul al treilea a fost axat pe perioada de timp cuprinsă între intrarea în război a Italiei și încheierea Marelui Război. Ea a fost caracterizată de schimbări de situații care au avut efecte semnificative în planul loialismului românilor față de Casa de Habsburg și Imperiul Dualist. În pofida unui atașament crescut față de puterea de la Viena și a suportului față de decizia împăratului, pe care români din Bucovina, Banat și Transilvania l-au arătat la începutul conflagrației, populația rămasă acasă, dar și soldații au fost victimele suspiciunilor și a abuzurilor autorităților. Acest comportament și războiul prelungit au dus la erodarea și, în cele din urmă, la distrugerea loialismului supranațional și la concentrarea energiilor către obținerea unor condiții mai bune pentru propria națiune.

Ultimul capitol a fost dedicat studierii emoțiilor, religiozității, credințelor populare și asistenței filantropice acordate soldaților în timpul Primului Război Mondial. Ele au avut un rol semnificativ în continuarea luptei până în noiembrie 1918. Pentru că războiul și trăirile religioase s-au influențat reciproc, aici am evidențiat și efectele războiului asupra religiozității și tipicului bisericesc. De asemenea, nu au fost omise schimbările semnificative apărute în plan cultural în rândul românilor și investigarea efortului colectiv de a trimite lecturi pe front, în spitale și lagărele de prizonieri și de a crește numărul soldaților alfabetizați.

Anexele vin în completarea informațiilor din cuprinsul lucrării. Prin intermediul unor hărți s-a ilustrat ceea ce a însemnat transferul de populație pe care l-a presupus războiul prin mobilizarea și trimiterea soldaților și preoților în teritorii în care probabil anterior nu călcase picior de român. Fotografii care prezintă instantanee ale unor clipe trăite sau regizate de fotografii imperiali sau preoți redau câteva aspecte din viața și mentalitatea unei lumi aflate în schimbare sub impactul războiului tehnologic și informațional. Pentru fiecare, experiențele și trăirile variază de la individ la individ, iar dat fiind faptul că până în prezent nu există o sursă în care să fie înregistrați toți preoții români din Austro-Ungaria mobilizați în timpul războiului, am încercat să sistematizăm informațiile din șematisme, arhive și presă, pentru a oferi un instrument de lucru pentru viitoare cercetări. Ele se regăsesc sub forma unui tablou care conține toate fotografiile-portret identificate până în prezent și a unui tabel în care preoții au fost trecuți pe confesiuni, în ordine alfabetică. Celelalte rubrici ale tabelului oferă informații legate de: locul din care provenea fiecare preot în parte, după denumirea de acum o sută de ani și cea aflată în prezent în uz, tipul de armată în care au fost mobilizați (armata comună, Landwehr sau Honvéd) și câteva detalii prosopografice, în măsura în care am reușit să le identificăm.